

اصول و روش‌های تربیتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره دعوت به نماز فرزندان

حجت الاسلام والمسلمین دکتر اصغر آیتی *

«لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ
يُؤْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا»^۱

اشاره

نماز عبادتی فردی و اجتماعی در دین اسلام که نقشی اساسی در زندگی فرد مسلمان ایفا می‌کند. این عبادت نه تنها وظیفه دینی و عبادی است، بلکه ابزار برای نزدیکی به خداوند، تقویت ارتباط فردی با خالق و شکل‌دهی به اخلاق و رفتار انسان‌ها نیز شناخته می‌شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که الگوی برجسته انسانیت است، در دعوت به نماز و تربیت فرزندان خود روش‌های متنوع و مؤثری به کار بردند که هم‌زمان با توجه به نیازهای روحی، جسمی و روانی کودکان، آنها را به سوی پذیرش نماز و اهمیت آن سوق می‌دادند.

روش‌های تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله در دعوت به نماز، فراتر از آموزش خشک و دستوری بود. ایشان با بهره‌گیری از زبان محبت، تشویق و مهارت‌های روان‌شناختی، می‌کوشیدند در دل فرزندان خود محبت به نماز و روح عبادت را نهادینه کنند. این فرآیند نه تنها در دوران کودکی آغاز می‌شد، بلکه تا رسیدن به سن بلوغ و درک کامل، همواره با رشد تدریجی و احترام به شخصیت کودک همراه بود.

در این نوشتار، به بررسی و تحلیل برخی از مهم‌ترین روش‌های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تربیت دینی و دعوت فرزندان به نماز پرداخته می‌شود. این روش‌ها به‌ویژه در زندگی حضرت علی علیه السلام

* دانش آموخته دکترای قرآن و مدیریت، جامعة المصطفی العالمیه.

۱. احزاب: ۲۱: «به یقین برای شما در زندگی رسول خدا صلی الله علیه و آله سرمشق نیکویی بود، برای آنها که امید به رحمت خدا و روز رستاخیز دارند و خدا را بسیار یاد می‌کنند.»

امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام به روشنی مشاهده می شود و می تواند الگوی عملی و الهام بخشی برای تربیت نسل های بعدی به شمار آید. هدف اصلی این نوشتار، کشف و تحلیل آموزه های تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله است که همچنان می تواند در دنیای امروز منبعی غنی برای تربیت فرزندان و تقویت باورهای دینی در نسل جدید استفاده شود.

اصول تربیتی پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله

همان گونه که بیان شد، پیامبر اسلام اصولی تربیتی را برای تشویق به نماز به کار می بردند. در ادامه به مهم ترین این موارد اشاره می شود.

۱. اصل محبت و عطوفت

یکی از اصول برجسته تربیتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در دعوت به نماز، استفاده از محبت و عطوفت بود. پیامبر با مهربانی و رفتار محبت آمیز، زمینه پذیرش نماز را در کودکان ایجاد می کردند. ایشان معتقد بودند عشق و محبت، بهترین ابزار برای تربیت و اثرگذاری بر روح کودک است؛ بر همین اساس، از یک سو با پرهیز از سرزنش و اجبار و از سوی دیگر مهربانی، فضایی به وجود می آوردند که خود کودک به نماز علاقه مند شود. محبت موجب ایجاد حس تعلق و امنیت در کودک می شود و او را به ارزش های والدین علاقه مند می کند. این روش، اساس هر نوع تربیت موفق است.

همراهی امام حسن و امام حسین علیه السلام در نماز

امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام در کودکی همراه پیامبر صلی الله علیه و آله در نماز بودند. هنگام سجده، یکی از آنان بر پشت پیامبر صلی الله علیه و آله سوار شد. پیامبر نماز خود را طولانی کردند و بعد از نماز با لبخند و محبت فرمودند: «فرزند نام مرکب خوبی دارند و سواران خوبی هستند».^۱ این رفتار سبب علاقه مندی کودکان به عبادت می شد.

۲. اصل تدریج در آموزش

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به تفاوت های سنی و ظرفیت فهم کودکان توجه ویژه ای داشتند؛ به همین دلیل از آموزش تدریجی برای ایجاد آمادگی روحی و جسمی در کودکان بهره می بردند. آموزش

۱. شیخ صدوق، علل الشرایع، ج ۱، ص ۲۷۰؛ همچنین: محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۴۸۳.

تدریجی، از خستگی و دلزدگی کودک جلوگیری می کند و به او فرصت می دهد تا آرام آرام با مفاهیم دینی آشنا شود.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «مُزُوا أَوْلَادَكُمْ بِالصَّلَاةِ وَهُمْ أَبْنَاءُ سَبْعِ سِنِينَ، وَاضْرِبُوهُمْ عَلَيْهَا وَهُمْ أَبْنَاءُ عَشْرِ سِنِينَ»^۱ فرزندان خود را در هفت سالگی به نماز امر کنید و در ده سالگی اگر ترک کردند، آنان را متوجه اهمیت آن کنید». این روش نشان دهنده اهمیت آموزش تدریجی و رعایت ظرفیت کودکان است.

۳. اصل الگوسازی

یکی از مهم ترین روش های پیامبر صلی الله علیه و آله، الگوسازی عملی بود. کودکان همواره والدین و بزرگان خود را الگوی زندگی خود قرار می دهند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با رفتار و عبادات خود، عشق به نماز را در دل فرزندان ایجاد می کردند. ایشان در همه امور به ویژه عبادات، خود الگو و نمونه عملی بودند. فرزندان و اطرافیان با دیدن عبادت و خضوع ایشان، به نماز علاقه مند می شدند.

اقامه نماز در حضور کودکان

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نماز را با آرامش و خشوع به جا می آوردند و فرزندان را در کنار خود قرار می دادند. در روایتی آمده است پیامبر صلی الله علیه و آله وقتی امام حسن و امام حسین علیهما السلام را در مسجد می دیدند، ایشان را در کنار خود می نشاندند و به نماز تشویق می کردند.^۲

۴. اصل رعایت ویژگی های سنی کودکان

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در دعوت به نماز، با در نظر گرفتن ویژگی های سنی کودکان و نیز نداشتن سخت گیری، آنان را تشویق به عبادت می کردند. کودکان از طریق داستان ها مفاهیم را بهتر درک می کنند و شخصیت های داستانی برای آنان الگو می شوند؛ به همین دلیل پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از داستان های پیامبران گذشته برای بیان اهمیت نماز استفاده می کردند. این روش به دلیل جذابیت، برای کودکان بسیار مؤثر بود.

بازی و تشویق همراه با نماز

پیامبر صلی الله علیه و آله هنگام نماز، اگر امام حسن یا امام حسین علیهما السلام گریه می کردند، با کوتاه کردن نماز خود،

۱. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۳، باب ۳، حدیث ۱۹۸.

۲. شیخ مفید، الارشاد، ج ۱، ص ۳۸۶؛ محمد بن علی ابن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۳۹.

ابتدا به کودک رسیدگی می‌کردند. این رفتار سبب تقویت حس محبت در کودکان و علاقه آنان به عبادت می‌شد.^۱

۵. اصل همراهی و همدلی

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای تربیت فرزندان خود، به جای امر و نهی مستقیم، همراهی و همدلی می‌کردند و خود نیز همراه آنان نماز می‌خواندند. این رفتار سبب تقویت حس تعلق در کودکان به عبادات می‌شد.

همراهی امام حسن و امام حسین علیهما السلام در مسجد

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وقتی به مسجد می‌رفتند، امام حسن و امام حسین علیهما السلام را نیز همراه خود می‌بردند. ایشان کودکان را تشویق به شرکت در نماز جماعت می‌کردند و به آنان اجازه می‌دادند در فضای مسجد بازی کنند. این همراهی، نماز را برای کودکان به تجربه‌ای شیرین و مثبت تبدیل می‌کرد.^۲

۶. اصل ایجاد انگیزه با داستان‌سرایی

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با استفاده از داستان‌ها و روایات زیبا، اهمیت نماز و ارتباط با خدا را به کودکان آموزش می‌دادند. این روش در ذهن و قلب کودکان اثر ماندگاری می‌گذاشت. داستان‌ها به طور طبیعی سبب جلب توجه و علاقه کودکان می‌شوند و از آنجاکه حافظه کودکان بیشتر به داستان‌ها و تصاویر ذهنی مرتبط است، این روش می‌تواند پیام‌ها و آموزه‌های دینی را به شیوه‌ای جذاب و ماندگار منتقل کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با بهره‌گیری از این روش، داستان‌هایی درباره آثار نماز، اهمیت آن یا ویژگی‌های انسان‌هایی که به نماز اهمیت می‌دهند، نقل می‌کردند.

داستان نماز پیامبران

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در یکی از جلسات خانوادگی، داستانی از حضرت ابراهیم علیه السلام را برای کودکان تعریف کردند و فرمودند: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ يُقِيمُ الصَّلَاةَ فِي أَهْلِ بَيْتِهِ»^۳ حضرت ابراهیم نماز را در میان

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۴۸۲؛ محمد بن حسن طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۲، ص ۲۲۴.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۷؛ محمد بن حسن طوسی، التهذیب، ج ۲، ص ۱۲۵.

۳. شیخ صدوق، علل الشرائع، ج ۱، ص ۲۲۳؛ محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۳، باب ۱۵، حدیث ۴.

اهل خانه اش اقامه می کرد». درواقع پیامبر صلی الله علیه و آله با این داستان، کودکان را به الگوگیری از پیامبران دیگر تشویق می کردند.

۷. اصل تشویق عملی و استفاده از نمادها

اصل تشویق عملی و استفاده از نمادها یکی از مهم ترین روش های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تربیت عبادی فرزندان است. این روش با تأکید بر ایجاد انگیزه و استفاده از ابزارهای ملموس، تأثیر عمیقی بر کودکان دارد. پیامبر صلی الله علیه و آله گاهی از ابزارها و نمادهای جذاب از جمله هدیه دادن برای تشویق کودکان به نماز استفاده می کردند.

هدیه دادن لباس نماز

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای امام حسن و امام حسین علیهما السلام در کودکی لباس های کوچک نماز تهیه می کردند و به آنان هدیه می دادند و می فرمودند: «این لباس ها برای نماز است و با پوشیدن آن به خدا نزدیک می شوید».^۱ این روش، حس علاقه و احترام به نماز را در کودکان تقویت می کرد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله عادت داشتند قبل از نماز عطر بزنند و لباس تمیز بپوشند و این عمل الگویی برای کودکان بود؛ در روایتی آمده است: «إِنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله كَانَ إِذَا أَرَادَ الصَّلَاةَ تَطَيَّبَ وَتَجَمَّلَ»^۲ پیامبر صلی الله علیه و آله هنگام نماز، خود را خوشبو کرده و آراسته می کردند». این رفتار به کودکان نشان می دهد که نماز عملی ارزشمند است که به آماده سازی و توجه ویژه نیاز دارد. می توان از جانماز یا تسبیح مخصوص برای کودکان استفاده کرد تا انگیزه بیشتری پیدا کنند.

۸. اصل تشریح فلسفه و اهمیت نماز

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به فرزندان خود توضیح می دادند که نماز چه جایگاهی در زندگی دارد و چگونه سبب قرب الهی می شود. بیان فلسفه و هدف عبادات، حس عقلانی و معنوی کودک را تقویت می کند و او را به انجام عمل علاقه مند می سازد.

نماز، ستون دین است

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به امام حسن و امام حسین علیهما السلام فرمودند: «الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ، مَنْ أَقَامَهَا فَقَدْ أَقَامَ

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۲۸۳.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۳۶۰؛ محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۴۷۲.

الدِّین؛^۱ نماز ستون دین است؛ هرکس آن را به پا دارد، دین را برپا داشته است». ایشان با این بیان، جایگاه محوری نماز را به فرزندان خود آموزش می دادند.

۹. اصل ارتباط با معنویت از طریق دعا

پیامبر ﷺ به فرزندان خود یاد می دادند که نماز افزون بر عبادت، فرصتی برای درخواست نیازها از خداوند است. این امر، حس نزدیکی به خدا را در کودکان تقویت می کرد.

آموزش دعای نماز

پیامبر ﷺ به فرزندان خود می فرمودند: «وقتی نماز می خوانید، با خداوند صحبت کنید و از او بخواهید هر چه نیاز دارید به شما عطا کند».^۲ این آموزش سبب می شد کودکان نماز را فرصتی برای گفتگو با خدا بدانند.

۱۰. اصل انعطاف در شرایط خاص

پیامبر اکرم ﷺ نشان می دادند که انعطاف پذیری در تربیت دینی، اهمیت دارد و سخت گیری در سنین پایین می تواند اثر معکوس داشته باشد. انعطاف پذیری، موجب ایجاد فضایی آرام و مثبت برای کودکان می شود و آنان را به عبادت علاقه مند می کند..

کوتاه کردن نماز برای کودک

روایت شده است که پیامبر ﷺ وقتی صدای گریه کودکی را به هنگام نماز می شنیدند، نمازشان را کوتاه می کردند و می فرمودند: «مبادا مادر کودک دچار نگرانی شود».^۳ این رفتار به فرزندان و اطرافیان نشان می داد که نماز با محبت و آرامش همراه است.

۱۱. اصل دعوت به تفکر در آثار نماز

پیامبر ﷺ به کودکان می آموختند که آثار نماز تنها در آخرت نیست، بلکه در زندگی دنیا نیز تأثیرگذار است. ایشان افزون بر اینکه خود به نماز اهمیت فراوان می دادند، به آموزش آثار معنوی، روحی، اجتماعی و حتی جسمی نماز نیز توجه ویژه ای داشتند. این رویکرد سبب می شود که نماز نه تنها تکلیفی شرعی، بلکه ابزاری برای رشد فردی و اجتماعی شناخته شود. از

۱. محمد بن علی ابن بابویه، من لایحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۰۹.

۲. محمد بن حسن طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۲، ص ۲۴۹.

۳. محمد بن علی ابن بابویه، معانی الأخبار، ص ۲۷۰؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۸۵، ص ۱۳۶.

جمله آثار رشد فردی و اجتماعی نماز، آرامش قلب است که پیامبر ﷺ به فرزندان خود فرمودند: «نماز، قلب ها را آرام می کند و از غم و نگرانی می کاهد».^۱ این آموزش سبب می شد کودکان به آثار مثبت نماز در زندگی خود پی ببرند.

۱۲. تشویق به همراهی در نماز جماعت

پیامبر اکرم ﷺ کودکان را به حضور در مسجد و همراهی در نماز جماعت تشویق می کردند. ایشان حتی در مسجد در برابر کودکان رفتار محبت آمیزی داشتند. حضور کودکان در مسجد و نماز جماعت از یک سو موجب آشنایی آنها با فضاهای عبادی می شود، از سوی دیگر این حضور نوعی تمرین اجتماعی و دینی برای آنهاست. به همین دلیل پیامبر ﷺ نماز جماعت را طولانی نمی کردند تا کودکان اذیت نشوند: «إِنِّي لَأَدْخُلُ فِي الصَّلَاةِ وَأَنَا أُرِيدُ إِطَالَتَهَا، فَأَسْمَعُ بُكَاءَ الصَّبِيِّ فَأَخَفُّ مِنْ شِدَّةِ وَجْدِ أُمِّهِ بِهِ»^۲ هنگام نماز، قصد طولانی کردن آن را داشتم، اما صدای گریه کودکی را شنیدم و نماز را کوتاه کردم تا مادرش از شدت ناراحتی رها شود».

کتاب نامه

۱. بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح بخاری، بیروت: دار الفکر، ۱۴۰۱ ق.
۲. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل البيت ﷺ، ۱۴۱۲ ق.
۳. شیخ صدوق، محمد بن علی، علل الشرائع، قم: مکتبه الداوری، [بی تا].
۴. _____، معانی الأخبار، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرّسین حوزه علمیه قم، [بی تا].
۵. _____، من لایحضره الفقیه، بیروت: مؤسسه الاعلمی، ۱۴۱۳ ق.
۶. شیخ مفید، محمد بن محمد، الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، ج ۱، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ ق.
۷. طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، به کوشش محمد جواد فقیه و یوسف بقاعی، بیروت: [بی نا]، ۱۴۱۳ ق.
۸. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ترجمه: محمد باقر کمره ای، تهران: اسوه، ۱۳۷۹ ش.
۹. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، ج ۲، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۶۵؛ محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۳، باب ۸.
۲. محمد بن اسماعیل بخاری، صحیح بخاری، ج ۲، ص ۱۵۸؛ محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۴۴۴.